
Методологія та соціологія науки

---

*Л.В.Рижко,
ст. наук. співроб., д-р філос. наук*

Вчений в глобалізованому суспільстві (до проблеми імпорту — експорту наукових ідей)

Сьогоднішній стан цивілізаційного розвитку слушно пов'язують з глобалізаційними процесами. Численна література, як іноземних, так і вітчизняних авторів, присвячена дослідженню цього феномена. Назвемо тільки вітчизняних: О.Г.Білорус, С.Б.Кримський, Ю.В.Павленко, Ю.М.Пахомов та інші. Зазвичай глобалізацію розглядають „як розширення, поглиблення та прискорення світових взаємозв'язків у всіх царинах сучасного суспільного життя — від культурної до кримінальної, від фінансової до духовної” [1, с.24]. Водночас глобалізація, зокрема в окремих її таких проявах, як культура, наука, екологія, пов'язується з чіткими моделями стратифікації, тобто ієрархією та нерівністю [1, с.389]. Поняття „глобалізація” ще не є усталеним, існують розмаїтості його тлумачення (скажімо, хоча б тези гіперглобалістів, скептиків, трансформаціоністів).

Здебільшого в контексті глобалізації зараз аналізують проблеми держави, влади, політики, технологій, виробництва, торгівлі, фінансів, довкілля, міграції, культури. При цьому майже не торкаються особливостей стану науки в глобалізованому суспільстві, хоча іманентно це питання дотичне практично до всіх вищезазначених феноменів. Причина цього може критися

як в дошкульності та складності згаданих проблем глобалізації, так і в існуванні своєрідного ставлення до науки, яке ще Х.О.І. Гассет назвав „формою сучасної здичавілості”: людина залюбки користується всіма технічними лаштунками як дарами природи, водночас забуваючи, завдяки чому вони стали можливими [2, с.201]. Окрім цього, існує й інша причина, яка є на перший погляд парадоксальною: наука як знання завжди була і є глобалізованою. Глобалізованою у тому значенні, що її результати — факти, гіпотези, теорії, концепції, закони, теореми і т.д. — за своїм змістом є однаковими (ідентичними), так би мовити, в усіх світах. Інакше, наука в її змістовно-знаннєвій формі є глобалізованою за будь-яких часів і в будь-яких просторах, якщо під глобалізацією розуміти ідентичність та об'єктивність змісту стосовно одних і тих же об'єктів пізнання. Принаймні це справедливо для природничих та технічних наук. Про соціогуманітарне знання можна сказати наступне: наскільки воно наукове, настільки воно глобалізоване. Водночас це висловлювання не еквівалентне: глобалізоване соціогуманітарне знання не обов'язково є науковим. Вживається в гносеології термін “інтерсуб'єктивне знання”, коли хочуть підкреслити його

загальне визнання, або в значенні синоніму терміна "науковість" (системність, методичність, можливість перерезки науковою практикою).

Однак треба брати до уваги, що наука — це не тільки знання, які її репрезентують. До науки відносяться, як було раніше показано, інституції, що об'єднують вчених, елементи і мережі наукової інформації. До науки належать основні її творці — вчені, а також персонал, який обслуговує працю вчених. До науки треба відносити і систему підготовки та перепідготовки вчених (і молодих, і досвідчених, бо досвідченим також треба навчатися). Зрозуміло, запропоноване тлумачення науки є розширеним, але воно розкриває її структуру, поза якими вона просто унеможливується.

Отже, на сьогодні глобалізація науки не є проблемою. Можна вести мову тільки про особливості сучасної глобалізації науки. І це досить істотне, але, повторимося, вони не є проблемою, а тільки темою для вивчення. Проблемою у даному разі є те, що стосується саме вченого. Адже вчений існує — живе, творить — не в "усіх світах", а в фізичному просторі, координати якого трьохвимірні. І вчений в силу останнього, а також у зв'язку з глобалізованістю його продуктів — наукових знань — завжди знаходиться в суперечливому стані: між глобалізованим світом знань і конкретно означеним державним, національним своїм буттям, на тлі якого реально здійснюється наукова творчість, невіддільна від буттєвості.

З розмаїття важливих питань „наука і глобалізація” розглянемо питання „вчений в глобалізованому суспільстві”, яке також надто широке, охоплює цілу низку проблем. Скажімо, не

однакова ситуація щодо становища в глобалізованому суспільстві вченого — природознавця, вченого — представника технічних наук і вченого—гуманітарія. На всіх цих проблемах не будемо безпосередньо зупинятися, хоча вони становлять значний інтерес. Зупинимося тільки на питанні вчений-гуманітарій та гуманітарні дисципліни в глобалізованому суспільстві, причому передусім розглянемо так званий інформаційний чи комунікативний аспект проблеми. Небувале пожвавлення комунікативних, інформаційних процесів є важливою прикметою сучасної епохи. Досягнення інформаційних технологій виступають одночасно важливою причиною і наслідком сучасних глобалізаційних перетворень.

Серед численних підходів до вивчення науки інформаційний має не досить довгу історію і зараз знаходиться в стані активного розвитку (еволюційна епістемологія — К.Лоренц, К.Поппер, П.Кемпбел, природничо-історична гносеологія — М.Мамардашвілі тощо). Г.М.Доброву належать піонерські дослідження інформаційних процесів у науці. Зокрема, він писав: „з інформаційного погляду наука може розглядатися як складна динамічна інформаційна система, створена людиною для збору, аналізу і переробки інформації з метою отримання нових істин, нових практичних застосувань” [3,с.39]. Якщо залучити цю думку до аналізу стану вченого в глобалізованому суспільстві, то, вочевидь, стає зрозумілим, що людина (вчений) в науково-інформаційній системі є провідним агентом і збагнути науку як динамічну інформаційну систему можна тільки шляхом аналізу особливостей діяльності людини — вченого. На один з аспектів цієї діяльності звертає увагу сучасний

американський філософ Р.Коллінз. У фундаментальній праці „Соціологія філософій” він обґрунтовує думку про провідну роль в розвитку наукових ідей особистих контактів і „мережевого наближення”. Йдеться про простір інтелектуальної уваги, в якому народжуються і змагаються між собою ідейні позиції. Інтенсивність та продуктивність інтелектуальних контактів як визначають умови інтелектуального росту, так і є причинами рутинізації, схоластизації, стагнації розвитку науки. Концепція Р.Коллінза виявляється плідною передусім для рефлексії над проблемами запозичення ідей, їх експорту та впливу на розвиток науки.

Вочевидь, що в даному разі треба звернутися до поняття “простір науки”, яке виражає її цілісність. І хоча багато клопоту існує з природничо-науковою та техніко-науковою складовими наукового простору, але не менше, а скоріше більше виникає проблем із соціально-гуманітарною його складовою. Зазвичай на це мало звертається уваги. В Україні береться до уваги тільки мовна проблема. Зараз вона дошкульна. Та є і глибша — проблема існування соціально-гуманітарного знання в глобалізованому просторі науки. Це окреме важливе питання і воно варте всебічного аналізу, зокрема з погляду імпорту та експорту ідей, що актуально для нинішньої України, бо соціогуманітарні знання — це рефлексія над укоріненням народу (нації) в своє буття. Досвід інших народів (націй) для цієї рефлексії — завжди допоміжний, хоча ним і не можна нехтувати. Але якщо покладатися на досвід інших, а тим паче сліпо його переймати, то гіршого придумати вже неможливо. Соціально-гуманітарну складову глобалізованого наукового простору

необхідно творити самостійно, тобто зусиллями відповідного народу, нації, а не жебракувати серед інших народів. Адже йдеться про самоідентифікацію, а не маргіналізацію.

Річ в тім, що є певні обмеження можливостей сприйняття нового, тобто одночасного існування певних інтелектуальних парадигм. У цьому плані звернемося знову до згадуваної праці Р.Коллінза. Він обґрунтовує думку, що інтелектуальний світ будується в обмеженому фокусі уваги, в якому лише дехто здатний домогтися успіху. При цьому, як впливає з аналізу історичного розвитку ідей, структура інтелектуального життя підпорядковується принципу: “число активних інтелектуальних шкіл, які репродукуються на протязі більш ніж одного чи двох поколінь в науковому товаристві, коливається приблизно від трьох до шести” [3,с.144]. Нижня межа обумовлюється тим, що творчість навряд чи можлива поза існуванням конкуруючих позицій. Верхня межа обумовлюється тим, що коли одночасно існують більше ніж шість чітких позицій, більшість з них не передається наступним поколінням тому, що переповнюється простір уваги. Як правило, число альтернативних позицій знижується шляхом синтезу. Важливо, що заповнення інтелектуального простору може відбуватися як за рахунок творчості, так і шляхом запозичення. „За умов відсутності конкуренції з боку решти позицій основні «імпортери ідей» стають «енергетичними зірками», самими справжніми псевдотворцями” [4,с.589]. Такою є репутація Ціцерона, Варрона, Лукреція. Вони не були самобутніми творцями. Простір уваги тодішнього римського інтелектуального світу розділювався між імпортованими ідеями. Подібна

ситуація спостерігалась в Китаї, коли відбувалося запозичення буддизму в індійських шкіл; в Японії періоду запозичення буддизму з китайських шкіл; в Англії при Каролінгах книги привозились з Риму. І, навпаки, „якщо запозичені ідеї (імпорт) душить творчість, то в зворотній динаміці світової мережі вивіз ідей (експорт) є стимулюючою дією” [4, с.592]. Стимулюючий вплив експорту ідей заради втамування спраги аудиторії, зазначає Р.Коллінз, є помітнішим, коли до цього не було багатого інтелектуального життя. Скажімо, візантійська філософія стала творчою в процесі міграції, а до цього перебувала в стані застою. Так, візантієць Геміст Пліфон (Плітон) служив дипломатом в Італії і був головною дійовою особою гуртка Медічі, його ідеї вплинули на Фічіно і Піко делла Мірандолу.

Французький соціолог науки, філософ, культуролог П.Бурдьє на відкритті Французького центру в Університеті Фрайбурга висловив цікаві міркування щодо соціальних умов міжнародної циркуляції ідей, чи про те, що можна назвати інтелектуальним імпортом—експортом. Зокрема, він заперечив тезу, що інтелектуальне життя „інтернаціональне за означенням”. „В інтелектуальному житті, як і в будь-якому іншому соціальному просторі, — говорив П.Бурдьє, — мають місце націоналізм та імперіалізм, а інтелектуали — практично так само, як і всі, — поширюють пересуди, стереотипи, загальноприйняті думки і уявлення, дуже поверхові та елементарні, які живляться випадками буденного життя, непорозуміннями і образами... Все це спонукає мене вважати, що встановлення істинного наукового інтернаціоналізму, який, на мій погляд, є початком інтернаціоналізму взагалі, не

може відбутися без будь-яких зусиль” [5, с.540—541].

Отже, в міжнародних обмінах ідеями не можна покладатися на випадок, бо це може призвести до того, що в культурному середовищі починають циркулювати посередні ідеї, а справді варті уваги ідеї не можуть ввійти в обіг. Причин існує декілька. Перший чинник — запозичені тексти циркулюють поза своїм контекстом, їх сприйняття породжує іншу інтерпретацію. Бурдьє у зв'язку з цим зауважив: „Читання в іншій країні може мати більшу свободу, ніж у власній, де національне читання може підкорюватися ефектам символічного тиску, панування чи навіть примусу. Це навіть є думку, що оцінка в іншій країні подібна оцінці в майбутньому. Якщо загалом майбутнє судить краще, то швидше за все тому, що сучасники є конкурентами, в їх таємних інтересах не розуміти і навіть не давати розуміти інших. Зарубіжжя, як і майбутнє, дещо дистанційоване, користується певною автономією відносно соціальних потреб поля” [5, с.542—543]. Насправді, зазначає П.Бурдьє, цей ефект в більшості випадках вигаданий, а ті, хто мають владу, легко перетинають кордони, „інтернаціонал мандаринів” функціонує дуже добре. Другий чинник — зміст і функція іноземного твору визначаються як полем рецепції, так і полем походження. Окрім того, перехід із національного поля на інше опосередковується відповідними операціями, або процедурами вибору: що перекладати; хто буде перекладати; де видавати; хто напише передмову і представить твір адаптовано до актуальної для рецепції проблематики. Кожна процедура вибору накладає певні відбитки на твір, на його сприйняття, приносить певні

дивіденди від апропріації. Спотворення тексту під час перекладу імовірніше, коли не враховується контекст творення, національні поля виробництва і категорії мислення. Твори іноземних авторів можуть використовуватися у такий спосіб, який їх автор спростував би чи засудив би у власній країні. Бо іноді важливо не що сказав автор, а що можна сказати через нього. Переклади можуть використовуватись і для пониження національних авторів. Така ситуація була у Франції в 50-х роках минулого сторіччя із Сартром, коли Хайдеггера використовували для його дискредитації і говорили: „Весь Сартр є в Хайдеггері й той краще його” [5, с.543—545].

П.Бурдьє зазначає: „Всі ці трансформації і деформації, пов’язані з використанням текстів і авторів, можуть здійснюватися і без наміру маніпулювати. Відмінності між історичними традиціями такі великі — як у власному інтелектуальному полі, так і в соціальному полі загалом, — що застосування до іноземного культурного продукту категорій сприйняття і оцінювання, засвоєних в національному полі, може створити хибні опозиції між схожими речами і хибні подібності між різними речами” [5,с.547]. Читаємо далі: „Свободу від національних категорій мислення, за допомогою яких ми мислимо відмінності між результатами використання цих категорій, можна отримати лише через силу осмислення і експлікації цих категорій” [5,с.550]. Соціологія і соціальна історія, вважає П.Бурдьє, повинні мати на меті вивчення національного культурного несвідомого, визначити історичні основи категорій мислення і проблематику, яку соціальні агенти використовують, самі не помічаючи, в культурному ви-

робництві та рецепції продуктів культури.

Вивчення „національного культурного несвідомого” надзвичайно важке завдання. Адже існує проблема відмінностей не лише на національному рівні, але й індивідуальному. Скажімо, проблема спілкування автора і читача у віртуальному просторі тексту будується за схемою “адресант, адресат і контекст”, читач є „активним патронном інтерпретації і частиною картини генеративного процесу тексту”, текст постає як „макрокомунікативний акт” (У.Еко). Особистий досвід, знання, культура письменника ніколи не відповідають досвідові, знанням і культурі окремого читача, отже, їх інтерпретаційні коди будуть різними. Теорія семіотики, зазначає У.Еко, „доводить, що стандартна модель спілкування, яку пропонують теоретики інформації (схема „Адресант — Повідомлення — Адресат”, де повідомлення декодується на основі Коду, спільного для обох віртуальних полюсів ланцюга), не описує справжнього функціонування комунікативних стосунків. Існування різноманітних кодів і субкодів, різноманітних соціокультурних обставин, в яких продукується повідомлення (коли коди адресата можуть відрізнитися від кодів адресанта), і ступінь ініціативи, яку виявляє адресат у створенні пресупозицій та відхилень, — усе це разом перетворює повідомлення (оскільки його прийняли і трансформували у зміст висловлювання) у порожню форму, якій можна приписати різноманітні можливі значення” [6,с.25—26].

Автори книги „Глобальні трансформації...”, досліджуючи проблеми культурної глобалізації, відзначають, що поширення форм культури завжди відбувається за умови конкурентного

суперництва. Це також стосується і поширення наукових ідей. „Проте вплив глобалізації культури важко точно виміряти. Тут можливі різні підходи, зокрема, гомогенізація, оспорювання, гібридизація та індиферентність, а також урахування зміни контекстів та умов” [1,с.388]. Вести мову про глобалізацію культури можна лише тоді і там, зазначають далі автори, коли й де з’являються інфраструктури й інституції для передавання, відтворення та сприймання форм культури у глобальному — міжрегіональному та транснаціональному — масштабі. Скажімо, для ранньої колоніальної доби було характерним проведення імперської освітньої політики: мала місце практика навчання певної кількості дітей місцевої еліти безпосередньо в метрополіях для подальшої праці в системі колоніальної адміністрації.

Щойно зазначене значною мірою стосується художніх творів та соціогуманітарного знання, але великі труднощі виникають і в природничо-наукових творах. Можна помітити подібність проблем адекватного перекладу художніх творів, передання стилю авторського письма, відтворення точного значення вживаних термінів і проблем порівняння чи сумісності наукових теорій, концепцій (Т.Кун, І.Лакатос). Або, скажімо, розмежування двох типів текстів — первинних і вторинних. „Первинні тексти в нашому розумінні пов’язані з процесом дослідження, їх зміст індивідуальний і закритий, інтровертний, зв’язки образів асоціативні, стиль особистісний, відображає структуру індивідуального творчого процесу, «індивідуальну культурну лабораторію». Природа вторинних текстів визначається задачами викладу, публікування; їх зміст загальнозначимий і відкритий

для розуміння, екстравертний, зв’язки логічні, стиль загальноприйнятій” [7,с.246]. Вторинні тексти пишуться в соціально обмеженому кодї, їх функція не стільки в передачі інформації, скільки в утвердженні соціальної структури. Первинні тексти відображають досвід міграції, який завжди індивідуальний і неупереджений.

Таким чином, наведений дискурс стосовно вченого в глобалізованому суспільстві в плані обміну науковою інформацією (імпорт — експорт цієї інформації) показує, що є ряд складних проблем, зокрема проблема збереження національної ідентичності країн як експортерів, так і імпортерів інформації. Водночас існують можливості інтенсифікації розвитку наукових досліджень в першому і другому випадках. Необхідно досліджувати кожні окремі ситуації, в тім колї й в Україні. Хоча шальки терезів, якщо умоглядно підходити (і про це йшлося), більше схиляються не на користь імпортерів наукової інформації.

Конкуренція в полі науки може мати різні форми прояву. Цікавим є спостереження Льюїса Фейєра стосовно творчого результату А.Ейнштейна і А.Пуанкаре. Перший створив теорію відносності, а другий підійшов до її створення, але не зробив вирішального кроку. Фейєр пояснює це тим, що Ейнштейн належав в період його молодості до студентської єврейської групи, яка повстала проти усталеного наукового порядку і проти усталеного порядку взагалі. Другий був типовим представником „республіки професорів”, людиною „порядку”, „планової реформи” як в політичному, так і науковому полі [8, с.493]. Інакше, особисті якості та соціальні позиції вченого можуть відіграти важливу роль і в глобалізованому суспільстві.

-
1. *Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура* / Д.Гелд, Е.МакГрю, Д.Голдблатт, Дж. Перратон. — К.: Фенікс, 2003. — 584 с.
  2. *Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс* // Камень и небо. — М.: Грант, 2000. — 288 с.
  3. *Добров Г.М. Наука о науке.* — Киев: Наук. думка, 1989. — 304 с.
  4. *Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения.* — Новосибирск: Сибирский хронограф, 2002. — 1281 с.
  5. *Бурдьё П. Социальные условия международной циркуляции идей* // П.Бурдьё. Социальное пространство: поля и практики — М.: Ин-т эксперим. социологии; СПб.: Алетейя, 2005. — С. 539—553.
  6. *Еко У. Вступ. Роль читача* // У.Еко. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів. — Львів, 2004. — С.23—77.
  7. *Касавин И.Т. Традиции чтения (к типологии текстов и текстовых эпох).* //Философия науки. Методология и история конкретных наук. —М., 2007. — С. 233—256.
  8. *Бурдьё П. Поле науки.* // П.Бурдьё. Социальное пространство: поля и практики.— С.473—517.

*Л.П.Мелешенко,
аспірант*

Становлення норм професійної діяльності вченого

Проблема становлення норм професійної діяльності вченого в наші дні набула широкої актуальності, оскільки моральна проблематика виділилася у сферу наукознавчого аналізу (Р.Мертон, Н.Мотрошилова та інші). Останнім часом дослідники приділяють увагу саме ціннісним, етичним аспектам наукової діяльності. Це пояснюється тим, що наука зараз є не тільки однією з виробничих сил національних господарств і світового господарства в цілому, але й універсальним джерелом нових досягнень, які стають основою технічного прогресу, визначають якість життя. Типовий для сучасної епохи перебіг численних криз, наслідки яких впливають на людей і являють собою глобальну небезпеку, покладає на науку особливу відповідальність як на силу, яка бере участь у виникненні таких ситуацій, а також на творців цієї науки, тобто на вчених. Можна чути багато звинувачень на адресу науки і вчених, і це природно, бо причинами криз, які розгортаються в наш час, виступають фактори технічного про-

гресу, який відкриває можливість як розумного використання досягнень техніки, так і застосування їх на шкоду людству. Наука несе певну відповідальність за умови, які склалися в результаті використання техніки, а також вчені, які своїми роботами прокладають шлях до виникнення негативних наслідків. Дослідників цікавлять норми науки, а не лише норми матеріального виробництва, що пояснюється дією соціальних і внутрішньонаукових факторів, але перш за все зростанням значення науки для сучасного суспільства, її цінності для людства. В основі норм професійної діяльності вчених лежить відповідальність останніх перед своїми колегами, перед своєю галуззю науки, перед наукою в цілому за достовірність своїх результатів, які вони пропонують на розгляд науковому співтовариству, бо від них залежить доля суспільства.

Норми професійної діяльності вчених, їх зачатки склалися ще з античних часів. Зусилля вчених були спрямовані на пошуки істини. Всім відомий вис-